

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 13 (2023/Yaz), ss. 219-241.

Geliş Tarihi: 30 Mayıs 2023

Kabul Tarihi: 12 Temmuz 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

Farklılığıyla Öne Çıkan Lozan Barış Konferansı ve Bu Konferansın Akşam ve Yeni Asır Gazetelerine Göre Kıymeti (1935-1944)

Yaşar ÖZÜÇETİN**

Melih TUĞCU***

Öz

Lozan Antlaşması, Sevr Antlaşması'nı uygulanmaz duruma getirmiş, yeni kurulan bağımsız Türk devletini, Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri ve diğer başlıca devletlerin makul gördüğünü ve kabul ettiğini ortaya koyan uluslararası özellikte bir belge olmuştur.

Lozan Antlaşması ile mücadelede siyasî istikamet ve hedefleri belirleyen Misak-ı Milli hükümleri dönemin şartları nezdinde önemli bir oranda gerçekleştirilmiştir.

Lozan Antlaşması'ndan anlaşılan ve onun hatırlattığı düşünce ve nesne dikkat çekmiş, bu bağlamda Millî Mücadele ve Cumhuriyetin ilk yıllarına da tanıklık etmiş olan "Akşam" ve "Yeni Asır" gazetelerinde yapılan mütalâa ve değerlendirmelerin özü kendini şu şekilde belli etmiştir;

Lozan Antlaşması'nın bir imparatorluğun asırlar mahsulü olan çürüklerini temizleyerek genç ve dinç bir devletin şerefli temellerini attığı ortaya konulmuş ve Lozan Antlaşması; "Lozan bir enerji mahsulü olduğu

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Prof. Dr., (yozucetin@ahievran.edu.tr), (Orcid: 0000-0001-5011-942X).

*** Tarihçi, (melihtc87@gmail.com), (Orcid: 0009-0005-4495-7861).

kadar bir enerji kaynağıdır. Lozan, Türkiye Cumhuriyeti'nin dâhili hamlelerine destek olacak şekilde çerçeveleyen bir anayasadır” şeklinde görülmüştür.

Lozan Antlaşması'nın, bünyesinde gençliğin ruhunu her zaman aydınlatarak ışığı saklı tuttuğu açıkça söylenmiş, Lozan'ı elde bulundurmanın onu gerçekleştirmek kadar güç bir iş olduğu vurgulanmış ve bu durum; *“Lozan Muahedesinin her yerinde, her cümlesinde büyük bir imanın ifadesi vardır. Her kelimesi hürçün bir incelemenin sık eleklerinden geçmiştir. Lozan, bir azmin bir kanaatin, bir imanın mahsulüdür. Genç nesli altından kalkılmaz müşküllerin nasıl halledilebileceğine inandıracak, ona çalışmanın vatan hizmetinde nasıl olacağını gösterecek mektep, bu terbiye ocağıdır”* tarzında kabul edilmiştir.

Gazete yazıları, herhangi bir konu ya da günlük olaylara ilişkin görüşlerin, düşüncelerin ayrıntılara inmeden anlatıldığı gazete veya dergilerde yayımlanan kısa yazılar olup, anlamlandırma çerçeveleri izlenebilen metinlerdir. Bu amaçla araştırmada, Lozan Antlaşması'nın anlam yükü, bu antlaşmanın oluşturduğu ortak alan ve muhtelif gazete yazıları incelenmiştir.

Araştırmada amacı, evrenin özellikleri hakkında bilgi toplamak, kişileri, durumları veya olayları tam ve doğru olarak betimlemek olan araştırma modeli esas alınmış, “Akşam” ve “Yeni Asır” gazeteleri yazılarından ve telif-tetkik eserlerden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lozan Antlaşması, Misak-ı Milli, İsmet İnönü, Yeni Türk Devleti, Türkiye Cumhuriyeti

The Lausanne Peace Conference Standing Out With Its Difference and Its Value According To Akşam and Yeni Asır Newspapers (1935-1944)

Abstract

The Treaty of Lausanne made the Treaty of Sèvres inapplicable and was an international document that demonstrates that the newly established independent Turkish state, the victors of the First World War, and other major states considered and accepted reasonable.

The provisions of the National Pact, which determined the political direction and targets in the struggle with the Treaty of Lausanne, were realized to a significant extent in the context of the conditions of the period.

The thought and object that was understood from the Treaty of Lausanne and reminded of it attracted attention, and in this context, the essence of the opinions and evaluations made in the newspapers "Akşam" and "Yeni Asır", which also witnessed the National Struggle and the first years of the Republic, manifested itself as follows;

It has been revealed that the Treaty of Lausanne cleared the decays of an empire, which was the product of centuries, and laid the honorable foundations of a young and vigorous state and Treaty of Lausanne was seen as; *"Lausanne is an energy product as well as an energy source. Lausanne is a constitution that frames the internal moves of the Republic of Turkey"*.

It has been clearly stated that the Treaty of Lausanne reserves the light that will always illuminate the spirit of the youth. It was emphasized that holding Lausanne was as difficult as realizing it. It is accepted as *"There is an expression of great faith in every sentence of the Treaty of Lausanne. Every word has passed through the frequent sieves of vicious scrutiny. Lausanne is the product of a determination, a conviction, a belief. The school that will make the young generation believe how insurmountable difficulties can be solved and show them how to work in the service of the country is this training center"*.

Newspaper articles are short articles published in newspapers or magazines in which opinions and thoughts on any subject or daily events are explained without going into details, and they are texts whose meaning frames can be followed. For this purpose, the meaning load of the Treaty of Lausanne, the common area created by this treaty and various newspaper articles were examined.

The research model, whose purpose is to collect information about the characteristics of the universe and to describe people, situations or events fully and accurately, is based on. The articles and copyright-reviewed works of the Akşam and Yeni Asır newspapers were used.

Keywords: Treaty of Lausanne, National Pact, İsmet İnönü, New Turkish State, Republic of Turkey

Giriş

Lozan Antlaşması, yeni Türk devletinin siyasî, hukukî ve iktisadî bağımsızlığını resmî olarak kaydedildiği önemli bir vesika olup, I. Dünya Savaşını sona erdiren diğer antlaşmalardan farklı, hâlâ yürürlüktedir. Zira bu durum, istisnasız tarafların hepsinde milletlerin hayat haklarına saygı ve adalet hislerinin öne alınmasıyla mümkün olabilmektedir. Lozan Antlaşmasından bu yana

izlenen dürüst, samimi politika sayesinde Türkiye'nin barışın sağlam bir ayağı olduğu kabul edilmiştir.

Lozan Antlaşması, yeni nesli altından kalkılmaz zorlukların nasıl çözüme kavuşturulabileceğini gösterecek bir mekân olarak sayılmış, Türkiye'nin idamı demek olan Sevr Antlaşmasının, gene aynı büyük devlet delegelerine yırttırılan bir belge olmuştur.

Bu çalışmada araştırmanın içeriğine uygun, farklılığı ile dikkat çeken ve mücadelenin siyasî safhasını oluşturan Lozan Antlaşmasının 1935-1944 aralığında "Akşam" ve "Yeni Asır" gazetelerinde tâbi tutulduğu değerlendirme ele alınmıştır. Zira Lozan Antlaşması, ülkenin her açıdan yükseltme hamlelerinde yolu açan rehber vazifesi görmüştür.

Lozan Antlaşması öncesi bu antlaşmayı mecburi kılan gelişmeler söz konusu idi.

1. Lozan Barış Konferansı Öncesi Başlıca Gelişmeler ve Mevcut Durum

Osmanlı Devletinin idam fermanı olan 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması, uygulamaya konulmuş ve Türk milleti direnmek mecburiyetinde kalmıştı¹. Anadolu halkı tarafından ülkenin farklı bölgelerinde askerî ve silahlı direniş teşkilatları oluşturulmuş ve kongreler toplanmıştı². Mustafa Kemal Paşa'nın ön ayak olmasıyla Müdafa-ı Hukuk cemiyetleri ve kongreler aracılığı ile halk teşkilatlandırılmış³, Misak-ı Millî, Mebuslar Meclisi tarafından 17 Şubat 1920'de kabul edilmiş, ancak İstanbul 16 Mart 1920'de İngilizler tarafından iş-gali atlatamamıştı.

Heyet-i Temsiliye tarafından millî ve mahallî kongrelerde alınan kararlar özenle yerine getirilerek "Geçici Hükûmet" görevi ifâ edilmiş, 19 Mart 1920 tarihli "İntibâhat Tebliği" yayınlanmış ve yeni bir yapının vücuda gelişine giden hukukî yol aralanmıştı. 23 Nisan 1920 Cuma günü "*Makamı muallâyî hilâfet ve saltanatı ve memaliki mahrusai şahaneyi yed-i ecanipden tahlis ve taarruzatı defî mak-sadına matuf olarak teşekkül eden...*"⁴ Büyük Millet Meclisi toplanmıştı.

¹ İsmet İnönü, *Hatıralar*, (Haz. Sabahattin Selek), C. 1, İstanbul, 1985, s. 164.

² Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. (Önsöz IX).

³ Fahri Çoker, *Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)*, C. I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s. 4.

⁴ Bkz. 2 Sayılı Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun Birinci Maddesi; *TBMM Kavanin Mecmuası*, D. I, C. I, No: 2, TBMM Matbaası (Üçüncü Basılış), Ankara, 1943, s. 2.

23 Nisan 1923 Cuma günü tarihî görevine başlamış olan meclisin 24 Nisan 1920 toplantısında Mustafa Kemal Paşa tarafından Mondros Mütarekesi'nin imzasından B.M.M.'nin Türk milletinin mukadderatına el koyduğu güne kadar geçen siyasi olaylar ve gelişmelerin bir tarihçesi dile getirilmişti. Meclis, Mustafa Kemal Paşa'yı BMM reisliğine seçmiş, 25 Nisan'da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında yedi kişilik bir muvakkat icra heyeti seçilerek bilfiil hükümet işlerine de el konulmuştu.

Yunan ordusu, Paris'te tespit edilen ve Osmanlı delege heyetine tebliğ edilmiş olan Sevr Antlaşmasının kabul edilmesini kolaylaştırmak amacıyla 22 Haziran 1920'de ileri harekâta başlamıştı⁵. Uşak işgal edilmiş, Nazili'ye gelmişti. Toplanan "*Şûrayı Saltanat*" 22 Temmuz 1920'de "*zayıf bir mevcudiyeti mahva tercih edilmeye değer*" görerek antlaşmanın kabul ve onanmasına karar vermişti⁶. B.M.M., 10 Mayıs 1920 tarihli toplantısında Sevr Antlaşmasını imzalanın ve bunu onayan şûrayı saltanatta bulunanların vatan hıyanetiyle itham olunarak vatansız sayılmalarını karar altına almıştı⁷.

Yunanlılar, Bursa ve Uşak bölgelerinden Eskişehir ve Afyon istikametlerinde ileri harekâta geçmişler, ancak 11 Ocak 1921'de eski mevzileri olan Bursa civarına geri çekilmek durumunda kalmışlardı⁸. Anadolu'da Türklerce herhangi bir mukavemet gösterilmeyeceğini sanan İtilâf devletleri durdurulmaya başlanmış, Fransız ve İtalya hükümetleri, Sevr Antlaşmasının ölü doğmuş bir antlaşma olduğunu, onun bazı hükümlerini yumuşatmak gerektiğini anlamışlardı⁹.

İtilâf devletleri, Londra'da Sevr Antlaşmasının esaslarına dokunmayan değişiklikler yapacaklarını, ancak bu değişikliklerin önceden Yunanlılar ve Türkler tarafından kabul edilmesini ileri sürmüşlerdi. Türk delege heyeti ilk olarak Anadolu'nun boşaltılmasını talep etmiş, Yunanlılar ise ne değişikliği ne de boşaltmayı kabul etmemiş, 10 gün sonra ordularını taarruza geçirmişlerdi.

⁵ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, Ankara, 1995, s.115-116.

⁶ Cemil Kılıçoğlu, *Osmanlı'da Son Paşalar*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2006, s. 229.

⁷ Geniş bilgi için bkz. Özüçetin, Y. ve H. Mehmet Dağıstan, "Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun Müzakereleri ve Kabulü", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5, Nisan 2011 (252- 281).

⁸ Yücel Özkaya, "I.ve II. İnönü Başarılarının Türk ve Dünya Kamuoyu ve Basın Tarafından Yorumlanması" Prof. Dr. Şükrü Esmer'e Armağan, Ankara, 1981, s. 229-247.

⁹ Bülent Kara, "Savaş Hazırlayan Barış Konferansı: Londra Konferansı", *Gazi Akademik Bakış* 3/5, 2009, s.145.

Yunan ordusu, 23 Mart 1921’de Bursa’dan İnönü, Uşak’tan da Afyon istikametinde ilerlemeye başlamıştı. Ancak, 7 Nisan 1921’de Afyon’u boşaltarak geri çekilmişti¹⁰.

Yunanlılar, 10 Temmuz 1921’de İnönü-Kütahya hattına cepheden taarruz ederek Türk ordusunu yok etmek arzusunda olmuşlar, Türk ordusu, Eskişehir hattına çekilmiş, 18 Temmuz 1921’de Batı Cephesi Karargâhına gelen Mustafa Kemal Paşa, ordu komutanına ordunun tertip edilip kuvvetlendirilmesini imkân altına almak amacıyla Sakarya’nın doğusuna kadar çekilmesinin doğru olacağı direktifini vermiş, kuvvetler de 25 Temmuz 1921’de Sakarya’nın doğusuna çekilmişti¹¹. Sakarya gerisine çekilme, halkın maneviyatı üzerinde de hissedilir bir sarsıntı meydana getirmiş ve mecliste bunun ciddi belirtileri görülmüştü. Yapılan tartışmalar neticesi son çare ve tedbir olarak Mustafa Kemal Paşa’nın ordunun başına geçmesi gerektiği anlayışı genelleşmişti. 5 Ağustos 1921’de meclis, “*selâhiyetini meclis namına fiilen istimale mezun olmak üzere*” Mustafa Kemal Paşa’ya bırakmıştı¹². Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 12 Ağustos 1921’de Polatlı’daki cephe karargâhına giderek ordunun başına geçmişti. Yunanlılar, 13 Ağustos 1921’de ilerlemeye başlamışlar, 10 gün içinde Sakarya savunma hattına dayanmışlardı. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 22 gündüz 22 gece devam eden bu savaşı şahsen idare etmiş ve zafer elde edilmişti¹³. Sakarya Zaferi, T.B.M.M. Hükûmetinin ve ordularının kudretini esaslı bir suretle dünya kamuoyuna tanıtmış oluyordu.

Bir taraftan ordunun son zaferini sağlayacak bir taarruz için hazırlanırken öte taraftan da İtilâf devletlerinin düşünce ve ruh hallerinin anlaşılması amacıyla Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey Avrupa’ya gönderilmişti¹⁴. Yusuf Kemal Bey, henüz ülkeye dönmeden 22 Mart 1922’de İtilâf devletleri dışişleri bakanları, Türk ve Yunan hükûmetlerine iki taraf arasında 10 km. askerden boş bir saha, insan ve mühimmat takviyesinin olmaması ve üç ay süre ile mücadeleye ara verilmesine ilişkin bir mütareke teklifinde bulunmuşlardı. Ordusu

¹⁰ Özkaya, *a.g.e.*, s. 229-247.

¹¹ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1983, s. 328-334.

¹² Başkomutanlığı, 5 Ağustos 1921 tarihli kanunla kendisine verilmiş, bu kanun 31 Ekim 1921, 4 Şubat 1922, 6 Mayıs 1922’de üçer ay, 20 Temmuz 1922’de ise süresiz olarak uzatılmış olan Mustafa Kemal Paşa, 4 Mart 1922 günü cepheyi teftiş etmek üzere Ankara’da ayrılacağı sırada B.M.M.’ne gizli bir toplantıda henüz neden taarruza geçmediğini; “*yarım hazırlıkla, yarım tedbirlerle yapılacak taarruz hiç taarruz etmemekten daha fenadır*”; şeklinde belirtmekte idi; Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Atatürk Araştırma Merkezi, (Bugünkü Dille Hazırlayan: Prof. Dr. Zeynep Korkmaz), Ankara, 1994, s. 431.

¹³ Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 419-420; Burak Çınar-Haldun Yalçınkaya, “Blitzkrieg’in II. Dünya Savaşı Öncesi Uygulaması: Büyük Taarruz”, *CTAD*, 9, 2009, s.86.

¹⁴ Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devleti’nin Dış Siyaseti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s.105-106.

hazırlığa muhtaç olduğundan Yunan tarafı mütareke teklifinin kabul etmiş, Türk tarafı ise mütareke şartlarının Türk ordusunun kudretini gevşetmek için ileri sürüldüğünü anlamakla beraber ret cevabı vermeyi uygun bulmamış, karşı şartlar ileri sürmüştü¹⁵.

T.B.M.M. Hükûmetinin karşı mütareke tekliflerini hazırladığı sırada Paris'te toplanan dışişleri bakanları konferansının 26 Mart 1922'de bir notası daha alınmıştı. Bu notada tekliflerin Sevr Antlaşmasının esaslarını ortadan kaldırdığı, sadece değiştirdiği görülmüştü. T.B.M.M. Hükûmeti, 5 Nisan 1922'de ordu başında cephede bulunan Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ile temasa geçerek kararlaştırıp verdiği cevapta; mütarekeye esas olmak üzere Anadolu'nun boşaltılmasını şart koşmuştu. Bu teklif reddedildiği için mütareke yapılmamıştı¹⁶. 22 Nisan'dan Türk tarafı mütareke işinde uzlaşılmasa bile barış görüşmelerinin devamını sağlamak üzere İzmir'de bir konferansın toplanmasını teklif etmiş, ancak de bir netice alınamamıştı. Zaten barış görüşmelerinden müspet bir şey çıkacağı ümit edilmemekte idi¹⁷.

Haziran 1922 ortalarında taarruza geçmek kararı artık verilmişti. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 20 Ağustos 1922 öğleden sonra Akşehir'e Batı Cephesi Karargâhına gelmiş¹⁸, 26 Ağustos 1922 Cumartesi günü sabahı için düşmana taarruz emrini vermişti. Düşman ordusu, Dumlupınar'da Gazi'nin bizzat idare ettiği 30 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Savaşında tamamen yok edilmiş veya esir alınmıştı. Düşman ordusunun başkomutanı General Trikopis iki gün sonra teslim olmak zorunda kalmıştı¹⁹.

Ordunun İzmir'e doğru ilerleyişi sırasında İtilâf devletlerinin bir mütareke aracılığı olmuş²⁰, 9 Eylül Cumartesi sabahı İzmir kurtarılmış, bu mütareke teşebbüsü neticesiz kalmıştı.

¹⁵ Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 438; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar IV*, İstanbul, 1994, s. 130.

¹⁶ Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 441.

¹⁷ Ali Fuad Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara, 1948, s.146,148; Cihat Akçakayahoğlu, *Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönüyle)*, Ankara, 1980, s. 377; *Türk İstiklâl Harbi C. II, Batı Cephesi, Kısım 6, Kitap 4*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1969, s. 38; Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, Cilt II, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1975, s. 307.

¹⁸ Kemal Atatürk *a.g.e.*, s. 455.

¹⁹ *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, C. II, Kısım: 6 Kitap 3*, Büyük Taarruzda Takip Harekâtı, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları Ankara, 1994, s. 79-80; S. Yüceer, "Bir Ütopyanın Gerçekleşmesi: Tam Bağımsız Türkiye ve Misak-ı Milli, *Yeni Türkiye*, Misak-ı Milli Özel Sayısı, 23/93, 2017, s. 141; Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 456; *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, C. II, Kısım 6, Kitap 3*, Büyük Taarruzda..., s. 79-80.

²⁰ Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*, Ankara, 1984, s. 473.

Meclis başkanlığı kürsüsüne 8 Temmuz 1920’de millî matem alâmeti olarak örtülen kara örtü, Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi neticesi 30 Ağustos 1922’de kaldırılmış ve elde edilen bu zafer, davanın meşru oluşuna dayandırılmıştı²¹. Harekât ve istikamet henüz yabancı işgali altında bulunan diğer vatan topraklarına çevrilmişti. İstanbul ve boğazları işgalleri altında bulunduran İtilâf devletleri telaşa düşerek Türk taleplerini barış yoluyla yerine getirmeyi menfaatlerine daha uygun görmüşlerdi. Dolayısıyla, Mudanya’da askerî bir konferansın yolu açılmıştı²².

Türk orduları, Bursa’yı geri almış, Trakya’yı yeniden elde etmek üzere İstanbul ve Çanakkale istikametlerinde başlatılmış olan harekâtı sürdürmekte idiler. İstanbul ve Çanakkale boğazlarına yaklaşan Türk birliklerinin İngiliz kuvvetleri ile karşı karşıya gelme ihtimali ortaya çıkınca İstanbul’daki Fransız Fevkalâde Komiseri General Maurice Cesar Joseph Pelle, İzmir’e gitmiş 19 Eylül 1922 günü Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştü²³. Daha sonra Franklen Bouillon, İzmir’e gelmişti. Yeni bir savaşa cesaret edemeyen müttefik devletler, 23 Eylül 1922’de bir nota ile bir toplantı yapılmasını önermişler, bu toplantıda askerî harekâtın durdurulması ve bir konferansın toplanması üzerinde durulmuştu. Bu konferansı toplanmasından önce Yunan birliklerinin, İtilaf devletleri tarafından belirlenecek olan bir hattın gerisine çekilmesi için çaba sarf edecekleri sözü veriliyordu. Türk tarafının 30 Eylül 1922’de verdiği cevabî notada verilen teminat karşısında Türk ordusunun İstanbul ve Çanakkale istikametinde ilerlemeyecekleri dile getirilmişti. Ayrıca, Edirne dâhil Trakya’nın Meriç Nehri batısına kadar hemen boşaltılması şartıyla görüşmelere Mudanya’da başlanabileceği ifade edilmişti. Nihayet Türk kuvvetlerinin Çanakkale Boğazına yaklaşması sonrası yapılan mütareke önerisi kabul edilmişti. Mütareke, 3 Ekim’de Mudanya’da başlamış, müttefik devletlerin temsilcileri Türkiye’nin talebini kabul etmek mecburiyetinde kalmışlardı. 11 Ekim 1922’de mütareke imza edilmişti. Askerî safhası bu şekilde sona eren mücadelenin siyasi safhasına gelinmişti.

²¹ Bedrettin Tuncel, *Atatürk ve 30 Ağustos Zaferi’nin İlk Kutlanması*, TTK Yay., Ankara, 1-Sloven Krallığı ve Yunanistan; boğazlara ilişkin görüşmeler Sovyet Rusya; 972, s. 11; Ayrıntılı bilgi için bkz., Nurer Uğurlu, *Mustafa Kemal, Fevzi Çakmak, Salih Bozok, Muzaffer Kılıç, Cevat Abbas Gürer, 30 Ağustos Hatıraları*, Çağdaş Yay., İstanbul, 2000; Yavuz Ünsal, *İmparatorluktan Millî Devlete Atatürk “Mustafa Kemal’in 30 Ağustos 1924 tarihli Dumlupınar Söylevi ve Bir Fransız Belgesi*, TTK Yay., Ankara, s. 112; Kemal Atatürk, *A.g.e.*, s. 675-676.

²² Türkgeldi, *a.g.m.*, s. 146, 148; *Türk İstiklâl Harbi*, C. II, Batı Cephesi, Kısım 6, Kitap 4, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1969, s. 38.

²³ Bilal N. Şimşir, *Doğunun Kahramanı Atatürk*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999; s.79; Naşit Haklı Uluğ, *Emperyalizme Karşı Türkiye (1922-1924)*, Belge Yayınları, İstanbul, 1971, s. 26; Ahmet Emin Yaman, “Mudanya Bırakışması ve Yankıları”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 5/18, 1996, s. 192.

2. Lozan Barış Konferansında Tutulan Yol ve Antlaşmanın İmzalanması

TBMM Hükûmetinin Mudanya Mütarekesi görüşmeleri devam ettiği sırada İtilaf devletlerine verdiği bir notada konferansın toplanması teklifinde bulunmuşlardı. Müttefikler, 27 Ekim 1922’de bu notaya verdikleri cevapta; Lozan’a görüşmelerde ikilik çıkararak antlaşmada belirleyici olmak amacıyla Ankara ve İstanbul Hükûmetini birlikte davet etmişlerdi²⁴. Ankara Hükûmeti bulunduğu uyarıda Türk milletini TBMM’nin temsil edeceği ifade edilmiş, İstanbul Hükûmetinin davet edilmesinin Mudanya Mütarekesinin ruhuna aykırı olduğu, böyle bir konumda Ankara Hükûmetinin konferansa katılmayacağı bildirilmişti. Bu durumun önüne geçilmesini, saltanatın 1 Kasım 1922’de kaldırılması kolaylaştırmıştı²⁵.

Cephelerde mücadele eden, başarılı bulunan ve Mudanya tecrübesine sahip olan İsmet Paşa, Yusuf Kemal (Tengirşenk)’in 24 Ekim 1922’de istifası sonrası dışişleri bakanı olarak Lozan’a gitmek üzere baş delege olarak belirlenmişti²⁶. Trabzon Milletvekili ve Maliye Bakanı Hasan Bey (Saka) ve Sinop Milletvekili ve Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur Bey’de delege olarak seçilmişlerdi²⁷. Heyete esası, Misak-ı Millî olan 14 maddelik bir talimatname verilmişti²⁸.

²⁴ A Ali Fuat Cebesoy, *Ali Fuat Cebesoy’un Siyasî Hatıraları*, İstanbul, 1957, s.88; *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Lozan*, Dışişleri Bakanlığı, Ankara, 1973, s.2.

²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 24, İ. 130, C. 2, 1.11.1338, s.314; Hasan Demirci, 24 Temmuz 1923 Tarihli Lozan (Lausanna) Barış Antlaşması’nın Türk ve Dünya Tarihi Açısından Yeri ve Önemi, *Ansay*, S. 2 Kasım 2017, s. 248.

²⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt II, 13. Baskı, İstanbul, 1973, s. 682; TBMM gizli *Celse Zabıtları*, Cilt III, İ. 121. C. 3, 2 Teşrin-i sani 1338), s.1001-1006; Selâhi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s.294-295; Cemil Bilsel, *Lozan*, İstanbul, 1933, s.5.

²⁷ Heyette isimleri bulunanların listesi için bkz. Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, İstanbul, 1943, s.79; Mahmut Bolat, “*Hasan Saka (1885-1960)*”, *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/> (Erişime Açılma Tarihi: 29.10.2020).

²⁸ *Türk İstiklal Harbi*, Genelkurmay. ATASE Yay., Ankara, s.117-118; Ömer Kürkçüoğlu-Çağrı Erhan, “Lozan Görüşmeleri”, *Yaşayan Lozan* (Ed. Çağrı Erhan), Ankara, 2003, s. 40-41; Bu talimata ilave olarak, Doğu sınırında bir Ermeni yurdu olamayacağı aksi halde görüşmelerin kesileceği, Irak sınırında Süleymaniye, Kerkük ve Musul’un talep edileceği ve İngiltere ile bazı iktisadî ayrıcalıkların görüşülebileceği, Suriye sınırının daha güneye ve güneydoğuya çekilmesi, adalar hususunda duruma göre davranılması ve Anadolu’ya yakın adaların talep edilmesi de belirtilmişti.

13 Kasım'da başlaması gereken görüşmeler, İngilizlerin uğraşları neticesi 20 Kasım'a ertelenmiş, konferans, 20 Kasım 1922 günü İsviçre'nin Lozan kentindeki Mont Benon Gazinosu'nun salonunda açılmıştı²⁹. İsmet Paşa, müttefikleri ayrıcalıklı hâle getiren oturma düzenine itiraz etmiş, Türk delegasyonu Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan delegeleriyle değil İngiliz, Fransız ve İtalyan delegeleriyle aynı masaya oturmuştu. İsmet Paşa, açılış merasiminde konuşma arzusunu kabul ettirmiş, konferansın ilk günü yaptığı konuşmada; Türk milletinin hiçbir kurtuluş ümidinin kalmadığını anlayarak istiklalini sağladığını, ızdıraplar çektiğini var olma ve istiklal hakkı ile barış ve sükûn için büyük bir mevki elde ettiğini, barışın, devletlerin birbirlerinin haklarına ve hürriyetlerine saygı gösterilmedikçe gerçekleşmeyeceğini söyleyerek hak ettikleri taleplerdeki kararlıklarını ortaya koymuştu³⁰. Dolayısıyla iki tarafın eşit şartlarda görüşmesi mümkün hâle gelmişti. Müttefik devlet temsilcileri kendilerini I. Dünya Savaşının galibi olarak görürken³¹, Türk tarafı ise bunu reddedip kendilerinin 1922 yılının galibi olduklarını hissettiriyorlardı.

Konferansta görüşülecek hususlar, sadece Türkiye ile Yunanistan arasındaki olmayıp, Türkiye ile İtilaf devletleri arasında üç dört yüzyıllık olan meselelerdi. Türk tarafı ulaştığı başarı neticesi elinde Misak-ı Millî ile konferansa katılmakta³², İtilaf devletleri ise Musul meselesi ile boğazların statüsü, borçlar, kapitülasyonlar, adalar ve kabotaj konularına öncelik vermekte idiler³³.

Konferansın tüzük taslağında yapılacak çalışmalar "Doğu Meselesi Hakkında Konferans" olarak adlandırılmış, İsmet Paşa buna itiraz ederek sadece "Lozan Konferansı" denmesinin yeterli olacağını öne sürmüştü. Zira "Doğu Sorunu" ya da "Şark Meselesi" kavramının çağrıştırdıkları kaygı uyandırıcı idi.

²⁹ Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları I, (1922-1923)*, TTK Yayını, Ankara, 1990, s.103-104; Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s. 58; Konferansta, Türkiye haricinde yer alan ülkeler şunlardı; müttefik devletler olarak İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya; görüşmelerin tamamına çağrılanlar Amerika Birleşik Devletleri, Romanya, Sırp-Hırvat Krallığı ve Yunanistan; boğazlara ilişkin görüşmelere Sovyet Rusya; boğazlar ve Batı Trakya'ya ilişkin görüşmelere Bulgaristan; kapitülasyonlar ve muhtelif borçlarla ilgili görüşmeler Belçika ve Portekiz; E. Semih Yalçın, *Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti*, 2. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 2007, s.135; Bengül Bolat-Suzan Ertürk, "Lozan Barış Antlaşması'nda Bulgaristan", *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu*, (13-15 Kasım 2013 Ankara), Atatürk Araştırma Merkez, Ankara, 2015, s.75-91.

³⁰ *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, (Çev. Seha L. Meray), Cilt I, Kitap 1, Yapı Kredi Yayını, İstanbul, 1993, s.3-4.

³¹ Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, Ankara, 1971, s. 25.

³² Josef Grew, *Atatürk ve İnönü*, (Çev. M. Aşkun), İstanbul, 1966, s. 13.

³³ Cemil Bilsel, *a.g.e.*, s. 578.

Sonunda bir orta yol bulunmuş “Yakındoğu Sorunları Hakkında Lozan Konferansı” adı üzerinde uzlaşma sağlanmıştı³⁴.

İngiltere temsilcisi Lord Curzon, İtilaf devletleri adına hareket eden kimseleri bir grup olarak tutmakta, kendileri için önceliği olan konularda müspet gelişmeler gözlenmemesi durumunda konferansın hızını kesmekte ve diğer konulara geçilmesini engellemekte idi. Curzon, zıtlasmalar ile karşılaştığında bağlantıyı kesmeksizin geçiştirmekte, Fransa ve İtalya'nın ortak önceliği olan hususları görüşmeye açmakta ve güya Türklerin ayak dirediğini herkese göstermiş olmakta idi.

İsmet Paşa, konferansta ödün vermemek ve diplomatik temasta başarısızlığa sebep olmamak için gözler vaziyette zaman kazanmaya çalışmakta idi. Mütteliklerin dayatmacı bir anlayışla arkada bulunan Sevr şartlarını getirme çabası içerisinde olmaları, İsmet Paşa'nın tedbirli ve ölçülü olmasını gerekli hâle getirmişti³⁵.

Türkiye'nin tuttuğu yol ve yöntem, mütteliklerle ayrı ayrı anlaşmaya varmak, sonra da İngiltere'yle uğraşmaktı. Ancak, İngiltere müttelik sıralarını dikkatle titiz tutmuş ve görüşmeleri çıkmaza sokmanın üstesinden gelmişti. Bu durum karşısında İsmet Paşa, öncelikle İngiltere ile uzlaşmak isteyecekti. Dolayısıyla diğer hususlarda bağlantının kesilmesi ihtimali hafifleyecek ve arzu edilen barışın yolu tıkanmamış olacaktı.

Görüşmeler gündün güne çözülmesi güç, karışık bir hâle geliyordu. Türk tarafı bir yandan da telgrafla iletişimde zorluklar yaşamakta idi. Ankara'ya telgrafların ulaşması ve cevapların gelmesi gecikiyordu. Bu gecikmeler dâhilde endişe yaratırken muhatapların daha etkili duruma gelmesini sağlamakta idi. Nitekim İngilizler, telgraf hatlarına giriyor, Ankara ile Lozan arasındaki iletişimden haberdar oluyorlardı³⁶.

Yeni meseleler gündeme geldikçe görüşmeler içinden çıkılmaz bir hal alıyordu. Curzon tarafından Musul ve boğazlar meselelerinde görüşmelerin arzu edilen duruma getirilebilmesi için boğazlar yönelik Türklerle Ruslar arasında

³⁴ Ali Naci Karacan, Lozan, Milliyet Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1971, s.108-113; Yasin Kayış, “Lozan Konferansı ve Lozan Antlaşması”, *Ana Hatları İle Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası* (Editörler, Ersin Müezzinoğlu-Latif Pınar- İsmail Şahin), İdeal Kültür Yayıncılık, I. Baskı İstanbul, 2019, s.149.

³⁵ İsmet İnönü, *Hatıralar*, Cilt 2, Ankara, 1989, s. 88.

³⁶ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 130; Keith Jeffrey-Alan Sharp, “Lord Curzon ve 1922-23 Lozan Konferansı'nda Gizli İstihbaratın Kullanımı”, *70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer*, Ankara, 1994, s.146.

bir pürüzü hazırlamış³⁷, boğazlar meselesi prensip olarak İngiltere lehine çözümlenmiş, kendisi açısından diğer öncelikli husus Musul meselesi kalmıştı³⁸. Ayrıca, İngiltere, İtilaf grubunu sağlam tutmak için iktisadî hususlardan ve kapitülasyonlardan yararlanmakta idi³⁹. Görüşmeler, Musul meselesi dolayısıyla çıkmaza girmişti. Barışa yönelik umutlar azaldıkça her iki taraf için de askerî seçenekler ön plana çıkmakta idi.

27 Ocak 1923'te resmî faaliyetler tamamlanmış, Trakya sınırı, adli kapitülasyonlar, iktisadî-malî hususlar ve Musul meselesi çözüme kavuşturulamayan konular olmuş, konferans 4 Şubat'ta kesilmişti⁴⁰. Ankara'dan geri dönme talimatı alan Türk heyeti kendilerine sunulan bir anlaşma taslağına, karşı bir teklifte bulunmuş, nihayet konferans bir sonuç elde edilmeksizin dağılmıştı⁴¹.

³⁷ Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları I...* s. 248.

³⁸ Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s. 242; Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları I...* s. 201; S.İ., Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, (Çev. Hasan Ali Ediz), İstanbul, 1967, s.182; Mahmut Bolat, "Genel Hatlarıyla Atatürk Dönemi Türkiye'nin İkili İlişkileri", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7/1, 2006, s. 63

³⁹ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 291.

⁴⁰ Ali Naci Karacan, *A.g.e.*, s. 216.

⁴¹ İsmet Paşa, 14 Şubat'ta İstanbul'a dönmüş; Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, İzmir, 1984, s.335; Vekiller Heyetine bilgi vermiş, 21 Şubat 1923 tarihli meclis gizli oturumunda görüşmenin safhalarını, karşılıklı önerilerin muhtevalarını ve kesintiye uğramasının sebeplerini izah etmişti; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt III, İ. 196, C. 2, 21.2.1338, s.1291-1295; 2 Mart tarihli oturumda Rıza Nur mübadele, patrikhane, azınlıklar ve savaş esirleriyle ilgili; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt IV, İ.2, C.3, 2.3.1339, s.7-8; 3 Mart tarihli oturumda Hasan Saka Bey iktisadî, malî ve duyûn-u umumiye' ye ilişkin bilgiler vermişti; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt IV, İ.3, C.1, 3.3.1339, s.42; Mecliste II. Grup üyeleri, izlenen politikayı eleştirmişler, Misak-ı Millî'den taviz verildiği üzerinde durmuşlardı; Bkz. Bengül Salman Bolat - Tekin Demiraslan, "Lozan Görüşmeleri Sorusunda Meclis'te Ortaya Çıkan II. Grup Muhalefeti ve Basına Yansıması", *Atatürk Yolu*, S.53 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, s. 29-60; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt III, İ.22,C.1,27.2.1338, s. 1305-1322; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt IV, İ. 5, C. 4, 5.3.1339, s.131-137; M. Kemal Öke, *Kerkük Musul Dosyası*, İstanbul, 1991, s. 62; 6 Mart'ta meclis gizli oturumunda yapılan oylama neticesi TBMM Heyetine ve Vekiller Heyetine itimat olunması ve müzakerelerin sona erdirilmesi ne ilişkin önerge kabul edilmiş, İtilaf devletlerinin mevcut önerilerinin kabul edilemez olduğu, bunula birlikte tam bağımsızlık için görüşmeler devam edilmesi gerektiği kararlaştırılmıştı; Ali Fuat Cebesoy, *Ali Fuat Cebesoy'un Siyasî Hatıraları*, İstanbul, 1957, s. 294-295; Görüşmelerin kesintiye uğradığı ara dönemde taraflar durumlarını gözden geçirmişler belirli bir hazırlık içerisinde olmuşlardı. Türk tarafı, Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nda değişiklik yaparak saltanata geri dönüş propagandasını yasaklamış, İzmir'de Türkiye İktisat Kongresini toplamış; Geniş bilgi için bkz. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir*, Ankara, 1968; İngiltere'nin karşısına ABD'ni çıkararak iddiasını sürdürmüştü. 9 Nisan 1923'te "Chester Projesi" olarak bilinen Musul'unda içinde bulunduğu bir güzergâhta demiryolu inşasını Amerikan grubuna veren anlaşma onaylanmıştı; Geniş bilgi için bkz. Yaşar Özüçetin, Emrah Altay, "Demiryolu İnşası Fikri ve Sahibinin Adıyla İfade Edilen Bir Proje: Chester Projesi", *The International Journal Of Social Science (JASSS)*, 6 (1) Ocak 2013, 1193-1232).

Daha sonra TBMM Hükûmeti, İtilaf devletlerine 8 Mart'ta verilen nota ile barış şartlarını kapsayan bir proje açıklamış⁴², 28 Mart'ta bu notaya verilen cevapta görüşmelerin 23 Nisan'da başlayacağı ifade edilmişti⁴³.

23 Nisan 1923'te taraflar yeniden masaya oturmuşlar, müttefikler yeni temsilcilerle gelmişler, İngiltere'nin izleyeceği politikada bir yumuşama hissedilmişti. Konferansın bahsi geçen bu ikinci safhasında tazminatlar, kapitülasyonlar, Osmanlı borçları, Yunanistan'ın ödeyeceği tazminat ve müttefik işgali altındaki bölgelerin tahliyeleri egemen olmuştu. Nihayet, yaklaşık sekiz ay devam eden barış görüşmelerinin müspet neticelenmesi her iki tarafın karşılıklı tavizleri sonucu 24 Temmuz 1923'te gerçekleşmişti⁴⁴. İkinci Dönem TBMM 23 Ağustos 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşmasını imzalamıştı⁴⁵.

Lozan Barış Antlaşmasına ilişkin birçok değerlendirme yapılmıştır. Araştırmada, bu antlaşmaya ilişkin 1935-1944 yılları aralığında "Akşam" ve "Yeni Asır" gazetelerinde bir veya farklı açılardan bakan belli başlı köşe yazarlarının yazıları dikkati çekmiş ve bu yazılar değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.

3. Lozan Antlaşmasının Dumlupınar Zaferinin Tamamlanması Oluşu

Başlatılan Büyük Taarruz ile 30 Ağustos'ta Dumlupınar'da Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından Zafer Tepeden idare edilen meydan muharebesinde Yunan ordusu, Çalköy-Allıören-Aslıhanlar bölgesinde kısıp alınmış ve

⁴² İsmet İnönü, *a.g.e.*, s.105; Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s. 227.

⁴³ Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s. 229.

⁴⁴ Birinci Dönem TBMM'nde Lozan Antlaşmasının Misak-ı Milli'den taviz verildiği gerekçeyle onaylanmaması durumu söz konusu idi. Netice itibarıyla 16 Nisan 1923'te Birinci Dönem TBMM'nde seçimin yenilenmesi kararı alınmış ve TBMM, 16 Nisan'da son toplantısını yaparak dağılmıştı. 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşmasının temel metni beş bölüm ve 143 maddeden oluşmuştur. Toplam 17 sözleşme, protokol ve bildiri ile çeşitli mektuplar bu temel metne eklenmiştir. Temel metin içerisinde gerekli yerlerde bu belgelere atıflarda bulunulmuştur. Lozan Antlaşmasını, İtalya 11 Ocak 1924'te, 6 Mart 1924'te İngiltere, 26 Ağustos 1924'te Fransa onaylamıştı.

⁴⁵ Lozan Antlaşması, onurlu bir uzlaşma olmuş, Misak-ı Milli önemli ölçüde gerçekleştirilmiştir; Yaşar özüçetin, "Lozan Antlaşması'nın Anlam ve Önemi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 134, 2001, (59-74), s. 74; Kapitülasyonlar kaldırılmış ve Ermenilere herhangi bir toprak parçası bırakılmamış, Düyün-u Umumiye kaldırılmış, dış borçlar Türkiye'nin tezi doğrultusunda belirlenmiştir; *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923)*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayını, Ankara, 1973, s. 96, 104-105; Misak-ı Milli içerisinde yer almasına rağmen çözüme kavuşturulamayan diğer meseleler, yeni Türk devletinin dış politikasında öncelik oluşturmuş ve daha sonra Musul haricinde ülke lehine çözümlenmiştir; M. K. Atatürk, *a.g.e.*, s. 579 -589; İçinde bulunulan konjonktürden Türkiye'nin istifade etmesini bilmesi şöyle dile getirilmekte idi; "Bütün dünya bir kere daha bilsin ki Türk; kuvvetini yerinde kullanan, milli davalarını icap ettiği zaman en modern yollarda da sendelemen takip etmesini bilen bir millettir"; Murat Çınar, Dallar-dan Sesler Atılan Kılçık, 22 Temmuz 1936 *Yeni Asır*.

birliklerinin önemli bir kısmı imha edilmişti. Elde edilen zafer Millî Mücadele'nin en önemli neticesini oluşturmuş, Gazi Mustafa Kemal Paşa bu zaferin önemini; "... Hiç şüphe etmemelidir ki yeni Türk devletinin, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri burada atıldı. Ebedî hayatı burada taçlandırıldı. Bu sahada akan Türk kanları, bu semada uçan şehit ruhları, devlet ve cumhuriyetimizin ebedî muhafızlarıdır..."⁴⁶ şeklinde ifade etmişti.

Meclis başkanlığı kürsüsüne 8 Temmuz 1920'de millî matem âlâmeti olarak örtülen kara örtü kaldırılmış ve elde edilen zafer, davanın meşru oluşuna dayandırılmıştı⁴⁷. Bu zaferle gelen askerî başarı Mudanya Mütarekesi ile faydalı bir yolda kullanılmış bu mütareke yeni bir başlangıç olmuştu. Türkler, Batı Cephesinde görünürde Yunanlılarla savaşırken, (gerçekte İtilâf devletleri ile savaşmakta idi) anlaşma için onların karşısına masaya oturanlar İtilâf devletleri olacaktır.

30 Ağustos' 1922'de Dumlupınar'da kazanılan zaferin mucizevî bir şey olduğunu belirten Şevket Bilgin, Türkiye'nin parçalanmasında ısrarcı olan diplomatların bu hakikat karşısında şaşırıklarını, eski diplomasi mektebinin yetiştirmelerinin hiç olmazsa müzakere safhasında zaferlerinin kolunun, kandanın kırılacağını umduklarını, savaş meydanlarında üstünlük sağlamayı bilen Türk tarafının yeşil örtülü diplomat masaları önünde de eserini muzaffer kılmayı bildiğini, Türk vatanının bütünlüğünü ve tam istiklalini baltalamak için sarf edilen her gayretin beyhude olduğunu dile getirmekte idi⁴⁸. Bilgin, Lozan'ı yaratan kuvveti; "Türk'ün dünyalara bedel olan azmini kullanmasını bilen büyük şefin kumandasında zaferler kazanmaya alışmış bir ordunun boynuna kement attırmayan bir milletin sonsuz hayatıyeti" olarak görmekte ve ortada mevcut olan mucizeyi, "Türk'ün kanındaki cevheri tanımak mucizesi" olarak kabul ediyordu. Bu mucizeyi gösterenin Gazi Mustafa Kemal olduğunu, zafer çelenkleriyle süslenen Lozan yolunu onun açtığını söylüyordu⁴⁹.

Hakkı Ocakoğlu tarafından "Lozan olmasaydı bugün bütün dünya milletlerinin saygı ve sevgi ile andıkları Türkiye kurulamazdı. Dumlupınar Lozan'ı Lozan'da bugünkü kudretli Türkiye'yi yarattı"⁵⁰ denilerek, Millî Mücadeledeki askerî karşı

⁴⁶ Basında Dumlupınar Başkumandan Meydan Muharebesi 1922, Rumi Matbaa, İstanbul, 2019, s.7.

⁴⁷ Bedrettin Tuncel, Atatürk ve 30 Ağustos Zaferi'nin İlk Kutlanması, TTK Yay., Ankara, 1972, s. 11; Ayrıntılı bilgi için bkz., Nurer Uğurlu, Mustafa Kemal, Fevzi Çakmak, Salih Bozok, Muzaffer Kılıç, Cevat Abbas Güler, 30 Ağustos Hatıraları, Çağdaş Yay., İstanbul, 2000; Yavuz Ünsal, İmparatorluktan Millî Devlete Atatürk "Mustafa Kemal'in 30 Ağustos 1924 tarihli Dumlupınar Söylevi ve Bir Fransız Belgesi, TTK Yay., Ankara, s. 112; Kemal Atatürk, a.g.e., 675-676.

⁴⁸ Şevket Bilgin, Lozan Günü, 24 Temmuz 1936 Yeni Asır.

⁴⁹ A.g.y.

⁵⁰ Hakkı Ocakoğlu, Lozan Bir İstiklâl Abidesidir, 24 Temmuz 1942 Yeni Asır.

gelişin Lozan'da siyasî tepki haline dönüştüğü ve tam bağımsızlığın hareket noktasını oluşturduğu ortaya konulmakta idi.

Ocakoğlu, İsmet İnönü'nün Lozan yollarını İnönü tepelerinden açtığı, İnönü'de milletin makûs talihini yendiğini, dünyada eşi benzeri bulunmayan Dumlupınar Zaferinde Batı Cephesinin muzaffer kumandanının ayağının tozuyla Lozan'a koştüğünü ve orada askerî zaferi, siyasî bir başarı ile taçlandırdığını belirtmekte ve *"Dumlupınar, Lozan birbirini tamamlayan tek eser"* olarak nitelendirmekte idi. Ocakoğlu tarafından ayrıca, bu eserlerin nasıl çetin bir mücadele ve emsalsiz bir enerji sarf edilerek elde edildiği, hakkıyla idrak etmenin zor olduğu üzerinde duruluyor, Türk milletinin bütün yoksulluklara, düşmanın silah ve alet üstünlüğüne, feragat ve fedakârlıkla karşı durduğu, İsmen İnönü, zekâsı, yüksek kabiliyet ve dirayeti ile büyük fedakârlıklarla elde edilen bu zaferi ebedileştirmenin imkânlarını millete sunduğu ifade ediliyordu⁵¹.

4. Lozan Antlaşması ile Genç ve Dinç Devletin Temellerinin Atılmış Olması ve Bu Antlaşmanın Kıymeti

Osmanlı Devletinin bağımsızlığı birçok kayıtlarla bağlı olup, ülkesinde tam bir egemenlik bulunmamakta idi⁵². Ocakoğlu tarafından *"Lozan, Sevr muahedesinin parçaladığı ve kara günlerin öldürdüğü sanılan bir yurdun ve bir ulusun varlığını acuna tanıtmuş, pürüzsüz bir egemenlik yaratmıştır"*⁵³ denilerek, bu belge ile kuruluşu tescil edilmiş olan tam bağımsız Türkiye'nin bütün yönleri ile dayanak noktalarının ve canlılığının mevcut olduğuna vurgu yapılmakta idi. Ocakoğlu, *"Ne idik, ne olduk diye bir an düşünürsek Lozan'ın kıymet biçilmez büyüklüğü derhâl gözlerimiz önünde canlanabilir"*⁵⁴ diyor, Lozan Antlaşmasının I. Dünya Savaşı bitiminde mağlûp devletler tarafından imza edilen diğer barış antlaşmalarıyla, özellikle 10 Ağustos 1920 tarihinde Osmanlı Devletinin imzaladığı Sevr Antlaşmasıyla karşılaştırılması ve dönemi içerisinde zorlu konferans şartlarında ele alınması gereğine işaret ediyordu⁵⁵. Bilindiği üzere Lozan

⁵¹ A.g.y.

⁵² 24 Temmuz 1935 *Akşam*.

⁵³ Hakkı Ocakoğlu, Lozan Günü, 24 Temmuz 1935 *Yeni Asır*.

⁵⁴ A.g.y.

⁵⁵ Sözü edilen dönem içerisinde sınırlarla ilgili antlaşmaların yapılması 1876 Kanun-ı Esasî'de Meclis-i Millî'nin onayına bağlı olduğu belirtilmiş ise de Meclis-i Millî'nin o günün şartlarında mümkün olmadığı düşünülmekte, barış yapma hakkının yine anayasa ile padişaha verilmiş olması beyan edilerek anlaşmayı onaylamak uygun görülmekte idi; Seha Meray- Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1977, s. 43-185; (Sultan Vahideddin'in başkanlığında 22 Temmuz 1920'de toplanan Şûra'yı Saltanat "zayıf bir mevcudiyeti, mahva tercih" ederek Sevr Antlaşması'nın

Antlaşmasına dayalı Türk olmayan unsurların tasfiyesi gerçekleştirilmiş, sınırları belirli toprak parçasında adeta bir millet yaratılmıştı⁵⁶. İsmail İlhan, bu çarpıcı başarıyı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün, Türk milletinin yiğitlik ve kudretine dayanarak; “*Türk milleti aleyhine asırlardan beri hazırlanmış ve Sevr Muahdesiyle ikmal edildiği zannedilmiş olan büyük bir suikastın yıkıldığını ifade eden bir vesikadır ve Osmanlı tarihinde eşi görülmeyen bir siyasî zafer eserdir*”⁵⁷ şeklinde tarif ettiğini belirtmekte idi.

Numan Menemencioğlu tarafından Lozan Antlaşmasının karşı karşıya kalınan meselelerin çözümünde bezginliğe ve gevşekliğe düşmemek için yardımcı olduğuna, bir imparatorluğun asırlar boyunca oluşan çürüklerini ayıklayarak genç ve dinç bir devletin şerefli temellerini attığına ve onun “*azimle bilgi ile yılmadan çalışan her gücü yener, çalış*”⁵⁸ şeklinde uyarıda bulunduğu işaret edilmekte idi.

Menemencioğlu; “*Lozan bir enerji mahsulü oldu kadar bir enerji kaynağıdır. Lozan Türkiye Cumhuriyeti’ni bütün dâhili hamlelerine destek olacak şekilde çevreleyen bir anayasadır. Lozan bir terbiye ocağıdır. Lozan devletlerarası münasebetleri karşılıklı*

onaylanmasına karar vermişti; Kılıçoğlu C., *Osmanlı’da Son Paşalar*, Kum Saati Yay., 2006, s. 229; Osmanlı Saray ve Hükûmeti, antlaşma kabul edilirse, Osmanlı saltanatı ve İslâm halifeliği bilinen sınırlar içinde küçük bir devlet olarak varlığını koruyabileceğini düşünmekte idi). Sevr Antlaşması ile Ortadoğu haritası adeta yeniden çizilerek paylaşılıyor, İstanbul ve civarı ile Orta Anadolu’nun küçük bir kısmı Kastamonu kıyılarına kadar Türklere bırakılıyordu. Rumeli ve boğazlar İtilâf devletlerinin işgali altında bulunuyor, boğazların trafiğe açık olacağı ve karma bir komisyon tarafından yönetileceği ifade ediliyordu. Doğu Anadolu’da Kürdistan ve Ermenistan devleti kurulacaktı, bu devletlerin sınırları ABD tarafından çizilecek ve Ermenistan 20 yıl ABD mandası altında bulunacaktı. Arabistan, Osmanlı Devletinden ayrılıp, müttefiklerin arzularına bırakılacaktı. Müttefiklerin daha önce işgal ettiği yerler, Fransa, İtalya ve İngiltere’de kalacaktı. Azınlıklar, Osmanlı Devletinde eşit haklara sahip olacak ve mecliste temsil edileceklerdi. Kapitülasyonlar yürürlükte kalacak, devletin askerî ve maddî işleri gözden geçirilecekti. Sadece iç asayişinin temini için 50.000 kişilik askerî güç haricinde silahlı kuvveti olmayacaktı. Liman ve demiryolları uluslararası bir komisyona devredilecekti. Osmanlı Devleti savaş tazminatı ödeyecekti. Kendi aralarında bölüşemediklerinden İstanbul, Osmanlı Devletinde kalacaktı. İzmir’in yönetimi Yunanlılara bırakılıyordu. Savaşa girmiş ve idarî kademelerde bulunmuş Türk vatandaşları savaş suçlusu olarak yargılanacaktı; Yusuf H. Bayur, *Türk Devleti’nin Dış Siyaseti*, İstanbul, 1992, s. 159; Yaşar Özüçetin-Nermin Atas, “*Meclis Celse Zabıtlarında Sevr Muahdesi’ne Karşı Tepki ve Yorumlar*”, *Kongre, I. Uluslararası Tarih Sempozyumu: Berlin Konferansından Günümüze Büyük Güçler ve Türkiye*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 12-14 Ekim 2011.

⁵⁶Özüçetin Yaşar, “Lozan Antlaşmasının 10. Yıldönümünde Dr. Hans Froembogen’in Millî Mücadele ve Lozan Konferansına İlişkin Değerlendirmeleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14/77, Nisan 2021, s. 358; Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul, 1995, s.1; Kemal Arı, “1923 Türk Rum Mübadele Anlaşması Sonrası İzmir’de Emval-i Metruke ve Mübadil Göçmenler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.VI, S.18, Temmuz 1990, s.665.

⁵⁷ İsmail İlhan, 24 Temmuz 1941 *Yeni Asır*.

⁵⁸ Numan Menemencioğlu, Lozan İnönü’dür, 24 Temmuz 1943 *Akşam*.

saygı ile en temiz en ahlâkî esaslarda tanzim eden bir hak ve istikrar abidesidir"⁵⁹ diyerek, Lozan Antlaşması ruhunun ülke haricinde ve dâhilinde esin kaynağı olduğuna vurgu yapmakta idi.

Lozan Antlaşmasında azınlık grubu olarak Rum, Ermeni ve Yahudi haricinde Anadolu halkı yeni devletin asli unsuru sayılmıştı. Bütün özellikleriyle bir paylaşım, toplumu ayırıştırma ve yeni milletler meydana getirme olan Sev' e karşı Lozan' da soy, ırk ve dil esasına dayanan azınlık tanımı kabul edilmeyerek, din temeline dayanan azınlık ibaresi bütün katılımcı devletlere kabul ettirilmişti⁶⁰. Menemencioğlu, "Lozan' ı tutmak, yapmak kadar güç bir iş" diyerek, sanki yukarıda ifade edilen Lozan' ın azınlık tanımının kıymetini öne koymuş gibidir. Menemencioğlu, II. Dünya Savaşı öncesi ve savaşın içinde Lozan' ı muhafaza edebilmiş olmanın hem büyük bir enerjinin ve hem de tam bir dürüstlüğün eseri olduğunu dile getirmekte, Lozan' ı ihlal ettirmemenin ve etmemenin övünçünün o ölçüde büyük olduğu üzerinde durmakta idi⁶¹.

Menemencioğlu tarafından Türk milletinin bu belgenin verdiği güven ve itibarı bilmenin temin ettiği huzur ile ülkenin her bakımdan yükseltilmesi savaşına girildiği, Lozan' ın bu hamlelerin birçoğunda yolu açan rehber vazifesi gördüğü belirtilmekte, dolayısıyla "vesika sadece bir sulh muahedesi değil yeni ve inkılapçı Türkiye' nin anayasalarından biridir"⁶² şeklinde nitelendirilmekte idi.

Menemencioğlu, Lozan; "gençliğin ruhunu her zaman aydınlatacak ışık Lozan' ın manasında mündemictir" diyerek, Lozan' da aleyhte açıklanabilecek bir metin görülmediğine, zira bu antlaşmanın her yerinde, her cümlesinde büyük bir imanın ifadesinin bulunduğu ve her kelimesinin ciddi bir incelemenin sık eleklerinden geçmiş olduğuna değiniyordu. Menemencioğlu ayrıca, Lozan' ı; "genç nesli altından kalkılmaz müşküllerin nasıl halledebileceğine inandıracak ona, çalışmanın vatan hizmetinde nasıl olacağını gösterecek mektep bu terbiye ocağıdır"⁶³ tarzında yüceltiyordu.

Bilgin, Lozan aracılığı ile yeni Türkiye' nin en büyük inkıpların ülkesi olduğunu söyleyerek, İktisadî varlıklardan yoksunlarken, içinde bulunulan zamanda millî kaynaklarının her alanda geliştiğine tanık olduklarını ifade etmekte idi. O, Türkiye' nin barışın sağlam, saygın, önde gelen bir ülkesi olduğunu; "Dünya milletleri arasında mevkimiz prestijimiz yüksektir. Bütün milletler

⁵⁹ A.g.y.

⁶⁰ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s.140-147; Bülent Kara, "Dramatik Bir Huzur Mücadelesi: Mübadele", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/1, 2005, s.195.

⁶¹ Numan Menemencioğlu, Lozan İnönü' dür, 24 Temmuz 1943 *Akşam*.

⁶² A.g.y.

⁶³ A.g.y.

Türkiye'nin dostluğuna taliptirler"⁶⁴ şeklinde ifade ediyordu. Bilgin, "inkılabımızın büyük eserlerini, vatanımızın dev adımlarıyla ilerleyişini Lozan'a borçluyuz" sözleriyle, elde edilen bu siyasî zafer sonrası yeni Türkiye'nin belirli hedefler doğrultusunda bir araya geldiği, inkılapların ve ülkenin hızlı ilerleyişinin Lozan aracılığıyla gerçekleşmiş olduğu üzerinde durmakta idi⁶⁵.

Ocakoğlu, Lozan'ı Türk İnkılabının daima hatırlaması gerektiğine temas ederek, "Lozan'ın olmaması halinde bugün pürüzsüz egemenliğin olamayacağı gibi, gerçekleştirilen birçok inkılapların hiç birisini düşünmenin, elde etmenin imkânının olmadığını"⁶⁶ ifade etmekte, Lozan ile Türkiye'nin dış dünya ile ilişkilerinin yeni bir devreye girdiğine, ülke içerisinde hayata geçirilecek olan inkılaplar için elverişli bir barış ortamının oluşmuş olduğuna dikkat çekmekte idi⁶⁷.

Ocakoğlu; "Türk milleti, hayat ve istiklâl mücadelesinde harikalar ve mucizeler yaratmak kudretini gösterdi. Nihayet bu kudretin siyasî meyvesi olan Lozan'ı var etti"⁶⁸, "Lozan Türk ulusunun benliği ve varlığı"⁶⁹ şeklindeki sözleriyle, Lozan Barışının savaşı en ağır şartlarda sona erdirdiği bir milletin, kendini kendi yapan özelliğini kabul ettirdiği bir numune olduğunu dile getirmekte idi.

Sonuç

Düşman ordusu, Dumlupınar'da Gazi'nin bizzat idare ettiği 30 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Savaşı'nda tamamen yok edilmiş ve meclis başkanlığı kürsüsüne 8 Temmuz 1920'de millî matem alâmeti olarak örtülen kara örtü kaldırılmıştır. Bu zaferle gelen askerî başarı Mudanya Mütarekesi ile faydalı bir yolda kullanılmış bu mütareke yeni bir başlangıç olmuştur. Türkler, Batı Cephesinde görünürde Yunanlılarla savaşırken, anlaşma için onların karşısına Lozan'da masaya oturanlar İtilâf devletleri olmuştur.

Lozan'da antlaşma, yaklaşık sekiz ay devam eden barış görüşmelerinin müspet neticelenmesi her iki tarafın karşılıklı tavizleri sonucu 24 Temmuz 1923'te gerçekleşmiş, İkinci Dönem TBMM, 23 Ağustos 1923 tarihinde bu antlaşmayı imzalanmıştır.

⁶⁴ Şevket Bilgin, 24 Temmuz 1937 Yeni Asır; Şevket Bilgin, Lozan Günü, 24 Temmuz 1938 Yeni Asır.

⁶⁵ Şevket Bilgin, Lozan Günü, 24 Temmuz 1936 Yeni Asır.

⁶⁶ Hakkı Ocakoğlu, Lozan Günü, 24 Temmuz 1935 Yeni Asır.

⁶⁷ Seyhan Topaloğlu, Lozan Barış Konferansı ve İki Aşamalı Oyun, *Yüksek Lisans Tezi*, T.C. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ, 2018, s.122-123.

⁶⁸ Hakkı Ocakoğlu, 24 Temmuz 1940 Yeni Asır.

⁶⁹ Hakkı Ocakoğlu, Lozan Günü, 24 Temmuz 1935 Yeni Asır.

Lozan Antlaşması'ndan anlaşılan ve onun hatırlattığı düşünce ve nesne oldukça önemli addedilmiştir. Millî Mücadele ve Cumhuriyetin ilk yıllarına da tanıklık etmiş olan 1935-1944 yılları aralığında Lozan Antlaşmasına ilişkin "Akşam" ve "Yeni Asır" gazetelerinde yapılan mütalâa ve değerlendirmelerin özü kendini şu şekilde belli etmiştir;

Bir imparatorluğun asırlar mahsulü çürükleri temizlenerek genç ve dinç bir devletin şerefli temelleri atılmıştır.

Gençliğin ruhunu her zaman aydınlatacak ışığı saklı tutmuştur.

Bir milletin sonsuz hayatıdır.

Askerî karşı gelişin siyasî tepkisi ve tam bağımsızlığın hareket noktası olmuştur.

Türkiye'nin idamı demek olan Sevr Antlaşmasının, gene aynı büyük devlet delegelerine yırttırılmıştır.

Hamlelerin birçoğunda yolu açan rehber vazifesi görmüştür.

Bir milletin, kendini kendi yapan özelliğini kabul ettirdiği bir numune olmuştur.

Türkiye'nin barışın sağlam bir ayağı olduğu kabul edilmiştir.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

- 2 Sayılı Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun Birinci Maddesi; *TBMM Kavanin Mecmuası*, D. I, C. I, No: 2, TBMM Matbaası (Üçüncü Basılış), Ankara 1943.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt III, İ. 121. C. 3, 2 Teşrin-i sani 1338.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt III, İ. 22, C.1, 27.2.1338.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt III, İ.196, C.2, 21.2.1338.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt IV, İ. 2, C. 3, 2.3.1339.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt IV, İ. 3, C.1, 3.3.1339.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt IV, İ. 5, C. 4, 5.3.1339.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, Cilt 24, İ. 130, C. 2, 1.11.1338.

Sürelî Yayınlar

- 24 Temmuz 1935 *Akşam*.
- Bilgin, Şevket, 24 Temmuz 1937 *Yeni Asır*.
- Bilgin, Şevket, Lozan Günü, 24 Temmuz 1936 *Yeni Asır*.
- Bilgin, Şevket, Lozan Günü, 24 Temmuz 1938 *Yeni Asır*.
- Çınar, Murat, Dallardan Sesler Atılan Kılıçık, 22 Temmuz 1936 *Yeni Asır*.
- İlhan, İsmail, 24 Temmuz 1941 *Yeni Asır*.
- Menemencioğlu, Numan, Lozan İnönü'dür, 24 Temmuz 1943 *Akşam*.
- Menemencioğlu, Numan, Lozan İnönü'dür, 24 Temmuz 1943 *Akşam*.
- Ocakoğlu, Hakkı, 24 Temmuz 1940 *Yeni Asır*.
- Ocakoğlu, Hakkı, Lozan Bir İstiklâl Abidesidir, 24 Temmuz 1942 *Yeni Asır*.
- Ocakoğlu, Hakkı, Lozan Günü, 24 Temmuz 1935 *Yeni Asır*.

Kitaplar

- Akçakayalıoğlu Cihat, *Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönüyle)*, Ankara, 1980.
- Aralov, S.İ., *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, (Çev. Hasan Ali Ediz), İstanbul, 1967.

- Arı, Kemal, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul, 1995.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk (1919-1927)*, Atatürk Araştırma Merkezi, (Bugünkü Dille Hazırlayan: Prof. Dr. Zeynep Korkmaz), Ankara, 1994.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Cilt II, 13. Baskı, İstanbul, 1973.
- Aybars, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, İzmir, 1984.
- Basında Dumlupınar Başkumandan Meydan Muharebesi 1922*, Rumi Matbaa, İstanbul, 2019.
- Bayur, Yusuf H., *Türk Devleti'nin Dış Siyaseti*, İstanbul, 1992.
- Bayur, Yusuf H., *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.
- Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1983.
- Bilsel Cemil, *Lozan*, Cilt II, İstanbul, 1933.
- Bilsel Cemil, *Lozan*, İstanbul, 1933.
- Bolat, Mahmut, "*Hasan Saka (1885-1960)*", *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Erişime_Açılma_Tarihi:29.10.2020.
- C., Kılıçoğlu, *Osmanlı'da Son Paşalar*, Kum Saati Yay., 2006.
- Cebesoy, Ali Fuat, *Ali Fuat Cebesoy'un Siyasî Hatıraları*, İstanbul, 1957.
- Çoker, Fahri, *Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)*, C. I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1994.
- Goloğlu, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti*, Ankara, 1971.
- Grew, Josef, *Atatürk ve İnönü*, (Çev. M. Aşkun), İstanbul, 1966.
- Himmetoğlu, Hüsnü, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, Cilt II, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1975.
- İnönü, İsmet, *Hatıralar 2. Kitap*, İstanbul, 1987.
- İnönü, İsmet, *Hatıralar*, (Haz. Sabahattin Selek), C. 1, İstanbul 1985.
- Karacan, Ali Naci, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, İstanbul 1943.
- Karacan, Ali Naci, *Lozan*, İstanbul, 1971.
- Karacan, Ali Naci, *Lozan*, Milliyet Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1971.
- Kılıçoğlu, Cemil, *Osmanlı'da Son Paşalar*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2006.
- Kürkcüoğlu, Ömer-Erhan Çağrı, "*Lozan Görüşmeleri*", *Yaşayan Lozan* (Ed. Çağrı Erhan), Ankara, 2003.
- Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, (Çev. Seha L. Meray), Cilt I, Kitap 1, Yapı Kredi Yayını, İstanbul, 1993.
- Meray, Seha-Olcay Osman, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1977.
- Ökçün, Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir*, Ankara, 1968.
- Öke, M. Kemal, *Kerkük Musul Dosyası*, İstanbul, 1991.

- Sonyel, Selâhi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- Şimşir, Bilal N., *Lozan Telgrafları I, (1922-1923)*, TTK Yayını, Ankara, 1990.
- Şimşir, Bilal N., *Doğunun Kahramanı Atatürk*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.
- Şimşir, Bilal N., *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*, Ankara, 1984.
- Tansel, Selâhattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar IV*, İstanbul, 1994.
- Tevetoğlu, Fethi, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, TTK Basımevi, Ankara 1991.
- Topaloğlu Seyhan, *Lozan Barış Konferansı ve İki Aşamalı Oyun*, *Yüksek Lisans Tezi*, T.C. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ, 2018.
- Tuncel, Bedrettin, *Atatürk ve 30 Ağustos Zaferi'nin İlk Kutlanması*, TTK Yay., Ankara, 1-Sloven Krallığı ve Yunanistan; boğazlara ilişkin görüşmeler Sovyet Rusya, 972.
- Tuncel, Bedrettin, *Atatürk ve 30 Ağustos Zaferi'nin İlk Kutlanması*, TTK Yay., Ankara, 1972.
- Türk İstiklâl Harbi*, Batı Cephesi, C. II, Kısım 6, Kitap 4, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1969.
- Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi*, C. II, Kısım: 6 Kitap 3, Büyük Taarruzda Takip Harekâtı, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları Ankara, 1994.
- Türk İstiklal Harbi*, Genelkurmay. ATASE Yay., Ankara.
- Türk geldi, Ali Fuad, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara, 1948.
- Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923)*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayını, Ankara, 1973.
- Uğurlu, Nurer, *Mustafa Kemal, Fevzi Çakmak, Salih Bozok, Muzaffer Kılıç, Cevat Abbas Gürer, 30 Ağustos Hatıraları*, Çağdaş Yay., İstanbul, 2000.
- Uluğ, Naşit Hakkı, *Emperyalizme Karşı Türkiye (1922-1924)*, Belge Yayınları, İstanbul, 1971.
- Ünsal, Yavuz, *İmparatorluktan Millî Devlete Atatürk "Mustafa Kemal'in 30 Ağustos 1924 tarihli Dunlupınar Söylevi ve Bir Fransız Belgesi*, TTK Yay., Ankara.
- Yalçın, E. Semih, *Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti*, 2. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 2007.

Makaleler

- Arı Kemal, "1923 Türk Rum Mübadele Anlaşması Sonrası İzmir'de Emval-i Metruke ve Mübadil Göçmenler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.VI, S.18, Temmuz 1990, (627-657).
- Bolat, Bengül - Ertürk Suzan, "Lozan Barış Antlaşması'nda Bulgaristan", *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu*, (13-15 Kasım 2013 Ankara), Atatürk Araştırma Merkez, Ankara, 2015, (75-91).
- Bolat, Salman Bengül-Demiraslan Tekin, "Lozan Görüşmeleri Sırasında Meclis'te Ortaya Çıkan II. Grup Muhalefeti ve Basına Yansımaları", *Atatürk Yolu*, S.53 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, (29-60).

- Bolat, Mahmut, "Genel Hatlarıyla Atatürk Dönemi Türkiye'nin İkili İlişkileri", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7/1, 2006, (45-74).
- Çınar, Burak-Yalçınkaya Haldun, "Blitzkrieg'in II. Dünya Savaşı Öncesi Uygulaması: Büyük Taarruz, *CTAD*, 9, 2009, (77-96).
- Demirci, Hasan, 24 Temmuz 1923 Tarihli Lozan (Lausanna) Barış Antlaşması'nın Türk ve Dünya Tarihi Açısından Yeri ve Önemi, *Ansay*, S.2 Kasım 2017, (247-263).
- Jeffey, Keith-Sharp Alan, "Lord Curzon ve 1922-23 Lozan Konferansı'nda Gizli İstihbaratın Kullanımı", *70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer*, Ankara, 1994.
- Kara Bülent, "Dramatik Bir Huzur Mücadelesi: Mübadele", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/1, 2005, (187-198).
- Kara Bülent, "Savaş Hazırlayan Barış Konferansı: Londra Konferansı", *Gazi Akademik Bakış* 3/5, 2009, (143-170).
- Kayış, Yasin, "Lozan Konferansı ve Lozan Antlaşması", *Ana Hatları İle ATATÜRK DÖNEMİ Türk Dış Politikası* (Editörler, Ersin Müezzinoğlu-Latif Pınar-İsmail Şahin), İdeal Kültür Yayıncılık, I. Baskı İstanbul, 2019, (137-175).
- Özkaya, Yücel, "I.ve II. İnönü Başarılarının Türk ve Dünya Kamuoyu ve Basın Tarafından Yorumlanması" Prof. Dr. Şükrü Esmer'e Armağan, Ankara, 1981, (229-247).
- Özüçetin, Yaşar-Ataş Nermin, "Meclis Celse Zabıtlarında Sevri Muahedesi'ne Karşı Tepki ve Yorumlar", *Kongre, I. Uluslararası Tarih Sempozyumu: Berlin Konferansından Günümüze Büyük Güçler ve Türkiye*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 12-14 Ekim 2011.
- Özüçetin, Yaşar, "Lozan Antlaşması'nın Anlam ve Önemi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 134, 2001, (59-74).
- Özüçetin, Yaşar, "Lozan Antlaşmasınının 10. Yıldönümünde Dr. Hans Froembogen'in Millî Mücadele ve Lozan Konferansına İlişkin Değerlendirmeleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14/77, Nisan 2021, (352-360).
- Özüçetin, Yaşar-Altay Emrah, "Demiryolu İnşası Fikri ve Sahibinin Adıyla İfade Edilen Bir Proje: Chester Projesi", *The International Journal Of Social Science (JASSS)*, 6 (1) Ocak 2013, (1193-1232).
- Özüçetin, Y. ve H. Mehmet Dağıstan, "Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun Müzakereleri ve Kabulü", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5, Nisan 2011, (252- 281).
- Sarıhan Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, Ankara, 1995.
- Yaman, Ahmet Emin, "Mudanya Bırakışması ve Yankıları", *Atatürk Yolu Dergisi*, 5/18, 1996, (189-203).
- Yüceer, S., "Bir Ütopyanın Gerçekleşmesi: Tam Bağımsız Türkiye ve Misak-ı Millî, *Yeni Türkiye*, Misak-ı Millî Özel Sayısı, 23/ 93, 2017, (141-148).

